

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Kari Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel.—Ernst Hoffman
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—Erich Frank, τακτ. καθ.
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg.—Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανε-
πιστημίου τῆς Ρώμης.—Κ. Τριανταφυλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστη-
μίου τῶν Ἀθηνῶν.—August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Hei-
delberg.—Χαρ. Τζωρεζόπουλος ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν.—
Franz Böhm διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας.—Παν. Κανελλόπουλος ὑφηγ. Πα-
νεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Κωνσταντῖνος Τσαῦσος διδάκτωρ τῆς Νομικῆς—
*Ιωάν. Θεοδωρακόπουλος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΝ
ΥΠΟ
Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
"ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ"
ΕΔΟΥΑΡΔΟΥ ΛΩ 8
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- α') Ἡ σύγχυσις φιλοσοφίας καὶ ψυχολογίας. Ἡ ἄρσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ.
- β') Τὰ εἶδη τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ψυχολογία ἐπιστήμη γεγονότων, ἡ φιλοσοφία ἐπιστήμη νοημάτων καὶ ἐννοιῶν.
- γ') Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις. Τὰ εἶδη τοῦ ὄντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Προσωκρατικοί, Πλάτων, Kant.

α') Ἡ σύγχυσις φιλοσοφίας καὶ ψυχολογίας.—Ἡ ἄρσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ.

Ἡ σύγχυσις τῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ψυχολογίας ἀποτελεῖ τὴν βαρυτέραν ἴσως πλάνην τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, πλάνην εἰς τὴν ὁποίαν ἐλάχιστοι ἐκ τῶν φιλοσοφούντων ὑπόκεινται ἀκόμη καὶ ἡ ὁποία ἐγένετο αἰτία ὥστε καὶ ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα ν' ἀπωλέσῃ τὴν ζωτικότητα καὶ γενικῶς τὴν σημασίαν αὐτῆς διὰ τὴν ζωὴν καὶ ἡ προκοπὴ τῆς ψυχολογίας ν' ἀνακοπῇ τόσον ὥστε σήμερον νὰ ἔχωμεν ξηρὰ καὶ ἀνούσια μόνον ἀναμασσήματα τῶν ὕσων οἱ μεγάλοι αὐτῆς θεμελιωταὶ ἐδίδαξαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Καὶ ἡ μὲν φιλοσοφία δι' ἐνὸς ἀπεγνωσμένου, ἀλλ' ἐπιτυχοῦς τέλους ἀγῶνος ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν ἀνυποληψίαν καὶ τὴν ἀφάνειαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιέλθει ἀφ' ὅτου παρεβιάσθησαν τὰ θέματα αὐτῆς διὰ τῶν ἐμπειρικῶν ψυχολογικῶν μεθόδων, συγκεκριμένως δὲ ἐν Γερμανίᾳ ἀνεγεννήθη ἡ φιλοσοφία διὰ τῶν γιγαντιαίων πραγματικῶς ἐργασιῶν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εἶναι γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν νεοκαντιανῶν

καὶ διὰ τῶν ἀμειλίκτων κτυπημάτων τὰ ὅποια ὁ Nietzsche κατέφερε κατὰ τῆς σχολαστικῆς τριβῆς τῶν «διανοουμένων» τῆς ἐποχῆς του. Ἡ δὲ ψυχολογία, μετὰ τὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἐπ' αὐτῆς ὁ νεοκαντιανισμὸς, περιώρισεν, οὕτως εἶπεῖν, τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς καὶ ἐτράπη εἰς τὸ εἰδικὸν αὐτῆς ἔργον, τὸ συντελούμενον εἰς τὰ ψυχολογικὰ ἐργαστήρια. Παραλλήλως ὁμως πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν, ἡ ὁποία ἔπαυσε πλέον νὰ κινῆ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν καὶ γενικῶς τῶν ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦτο διότι καὶ ἡ ἱστορία καὶ τὸ πνεῦμα δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν πρὸς τὸ πείραμα, ἀνεπτύχθη ἓνα ἄλλο εἶδος ψυχολογίας, εἰς ἓνα ἀκριβῶς τῆς ὑπάρξεως προβλημάτων, τῶν κυρίως ψυχολογικῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατανοηθοῦν μὲ τὰς μεθόδους τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας. Ὁ Wilhelm Dilthey, ὁ πραγματικὸς θεμελιωτῆς τῆς νέας αὐτῆς ψυχολογίας, ὀνομάζει αὐτὴν «κατανοοῦσαν ἢ διαισθητικὴν ψυχολογίαν» «*verstehende oder intuitive Psychologie*», ἡ ὁποία θεωρεῖται σήμερον ὡς ἡ βάση τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος καὶ γενικῶς τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὴν γένεσιν τῆς ψυχολογίας τοῦ εἴδους αὐτοῦ συνετέλεσαν δύο συγγραφεῖς ἀπαράμιλλοι εἰς ὕψος καὶ εἰς ψυχολογικὴν κατανόησιν, οἱ Kierkegaard καὶ Nietzsche. Τὴν ψυχολογίαν τοῦ εἴδους αὐτοῦ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν **τελεολογικὴν** καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐξετάζει πραγματικὰ γεγονότα, ὡς ἡ ἐμπειρικὴ, ἀλλὰ κατανοεῖ τελεολογικῶς τὸ σύνολον τῶν νοημάτων καὶ τῶν ἀξιῶν αἱ ὅποια συνιστοῦν τὴν πραγματικότητα. (Βλέπ. πλείονα περὶ τελεολογικῆς ψυχολογίας. Προλεγόμενα εἰς τὸ ἔργον τοῦ Paul Natorp ὑπὸ I.N. Θεοδωρακοπούλου. Ἡ «περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος» ὑπὸ Natorp μετάφρασις Μιχαὴλ Τσαμαδοῦ). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀφίνομεν κατὰ μέρος τὴν τελεολογικὴν ψυχολογίαν καὶ συζητοῦμεν μόνον τὰς σχέσεις μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ ἐμπειρικῆς ψυχολογίας. Ὄταν δὲ ὁμιλοῦμεν περὶ ἀπολυτοποιήσεως τῆς ψυχολογικῆς μεθόδου ἐννοοῦμεν πάντοτε τὴν ἐμπειρικὴν, ὅπως ἐγένετο αὕτη κυρίως ὑπὸ τοῦ Wundt, καθ' ὃν ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ βάση τῆς φιλοσοφίας ἤτοι τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς. Αὐτὴν τὴν ἀπολυτοποίησιν, γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «ψυχολογισμὸς», καταπολεμεῖ ὁ νεοκαντιανισμὸς καὶ οὐχὶ τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν, ἡ ὁποία εἶναι θετικὴ ἐπιστήμη καὶ ἔχει καθ' ἡμᾶς ἴσην πρὸς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας.

ἀξίαν. Ψυχολογισμὸς καὶ ψυχολογία εἶναι δύο διάφορα πράγματα. Ὁ μὲν πρῶτος εἶναι δογματισμὸς διότι ἀπολυτοποιεῖ μίαν εἰδικήν, ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ ἐφαρμόζει αὐτὴν ἐφ' ὅλων τῶν θεμάτων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ δὲ δευτέρα εἶναι θετικὴ ἐπιστήμη κατὰ τῆς ὁποίας οὐδεὶς οὐδὲν δύναται ν' ἀντιτάξῃ. Μετὰ τὴν μεθοδολογικὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ὁ νεοκαντιανισμὸς ἐπὶ τοῦ ψυχολογισμοῦ ἐλάχιστοι εἶναι τῶ ὄντι ἀκόμη οἱ ἐμμένοντες δογματικῶς εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία εἶναι ἡ βᾶσις τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν διαθέτει τὴν συνθετικὴν δυνάμιν ἑνὸς Wundt ὥστε νὰ εἶναι πράγματι εἰς θέσιν νὰ ἀπολυτοποιήσῃ τὴν ἰδέαν τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας. Ἡ ἀπολυτοποίησις ὄχι μόνον τῆς ἰδέας τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας ἀλλὰ καὶ οἰαςδήποτε ἄλλης ἐπιστημονικῆς ἰδέας (ὅσονδήποτε δογματικὴ καὶ ἂν εἶναι) ὅταν μὲν γίνεται ὑπὸ ἰσχυρᾶς προσωπικότητος προσδίδει εἰς τὰ πράγματα, ἔστω καὶ ἂν αὐτὰ στενάζουσιν ὑπὸ τὸν βαρὺν τῆς ἀπολυταρχίας ζυγόν, ὠρισμένην πνοὴν καὶ ὠρισμένον χαρακτῆρα, ὅταν ὅμως, μετὰ τὸν θάνατον τῆς μεγάλης προσωπικότητος, ἐπιχειρεῖται ἀπομιμητικῶς ὑπὸ τῆς διανοίας ἀσημάντων μαθητῶν, ῥεπόντων φύσει εἰς τὴν ἐπιπέδωσιν τῆς προβληματικότητος τὴν ὁποίαν ἐνέχει ἡ ἀνθρώπινη συνείδησις καὶ ἱστορία καὶ ἡ ἀμφοτέρας ὑποβαστάζουσα φύσις, προσδίδει εἰς τὴν ἀρχικῶς ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ἀκεραίαν ἰδέαν τοῦ διδασκάλου τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ διὰ τοῦ ὁποίου «λύουν» οἰονδήποτε πρόβλημα τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας.

Τὸ κεφάλαιον ἐκεῖνο τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸ ὁποῖον ἐστράφησαν κυρίως οἱ ψυχολογικῶς διανοούμενοι καὶ οἱ τὴν ψυχικὴν ἐνεργειαν ὡς τὴν μόνην καὶ ἀληθῆ οὐσίαν τοῦ κόσμου παραδεχόμενοι εἶναι ἡ λογικὴ καὶ τοῦτο, διότι τὸ κεφάλαιον αὐτὸ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας εἶναι τόσον θεμελιῶδες ὥστε προϋποτίθεται ὡς βᾶσις ὅλων τῶν λοιπῶν φιλοσοφικῶν θεμάτων. Ὄταν καταστῇ δυνατόν νὰ δειχθῇ, ὅτι (καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πρόθεσις τῶν ψυχολογιστῶν) καὶ οἱ νόμοι τῆς λογικῆς θεμελιώνονται ψυχολογικῶς, τότε πλέον εἶναι εὐκόλον νὰ αἰτιολογηθοῦν ψυχολογικῶς ὅλα τὰ νοήματα καὶ ὅλα τὰ ἀντικείμενικὰ θέματα τῆς συνειδητῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας. Ἄν ἡ λογικὴ εἶναι δυνατόν νὰ θεμελιωθῇ ψυχολογικῶς τότε καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία πρέπει νὰ αἰτιολογηθοῦν ψυχολογικῶς, ἤτοι νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς ἀπλᾶ προϊόντα τῆς

ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ ὡς ταυτόσημα πρὸς αὐτήν. Ὅπως ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια ἔχει μόνον χρονικὴν σημασίαν καὶ εἶναι διάφορως εἰς κίνησιν, οὕτω πως πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς ὡς ἀπολύτως σχετικὰ καὶ ὡς ἀπλᾶ ἀποκρυσταλλώματα τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας οὐδεμίαν βαθυτέραν σημασίαν ἐγκλείοντα. Ἀλλὰ ἡ τοιαύτη θεμελίωσις τῶν λογικῶν νόμων, τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν ὀδηγεῖ εἰς ἀντιφάσεις τὰς ὁποίας θὰ δείξωμεν κατωτέρω καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἡ σημαντικωτέρα εἶναι ἡ ἐξῆς: ἂν οἱ λογικοὶ νόμοι (ὁ νόμος τοῦ χρόνου, τοῦ χώρου, τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ ποσοῦ, τοῦ ποιοῦ κτλ.) ἐξάγονται ἀπὸ τὴν ἀπλῆν ψυχικὴν ἐνέργειαν, ἂν εἶναι ἀπλᾶ προϊόντα τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, τότε πῶς εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελοῦν καὶ διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας **κριτήρια**; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ κρίνωμεν τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, διότι αὐτὸ σημαίνει ὁ λόγος, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι δυνατόν νὰ κριθῆ διὰ κριτηρίων τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἴδιαν; Τὸ θεμελιοῦν, καὶ τὸ κριῖνον εἶναι πάντοτε διάφορον κατ' οὐσίαν ἀπὸ τὸ θεμελιούμενον καὶ τὸ κρινόμενον. Τοῦτο ἀκριβῶς σημαίνει θεμελίωσις. Δὲν δύναμαι νὰ θελιώσω λογικῶς τὸν ὑλικὸν κόσμον δι' ὑλικῶν ἀρχῶν (τοῦτο θὰ ἦτο φαῦλος κύκλος) πρὸς τοῦτο ἔχω ἀνάγκην ἀπὸ ἀρχᾶς ἄλλου εἴδους, ἄλλης ποιότητος. Τοῦτο εἶναι ἀξίωσις καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ὑλισμοῦ, διότι καὶ αὐτὸς εἶναι θεωρία καὶ συνεπῶς θεμελιώνει τὸν κόσμον διὰ τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος καὶ κατὰ τὸν ὑλισμόν, νοεῖ τὸν κόσμον (βλέπε κατωτέρω σελ. 326). Οὕτω πως δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω καὶ νὰ θεμελιώσω τὸν ψυχικὸν κόσμον, τὴν σειρὰν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν καὶ φαινομένων τὰ ὁποῖα ἔρχονται καὶ παρέχονται, μὲ κάτι τὸ ὁποῖον ἐπίσης θὰ παρήρχετο, ἀλλ' ἢ μὲ κάτι τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι μόνιμον καὶ ἀθραυστον, τοιαύτην δὲ μόνιμον ποιότητα ἔχουν οἱ λογικοὶ νόμοι. Οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια πρέπει νὰ θεμελιωθῆ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς προϊόντων, οἷα εἶναι κατ' αὐτοὺς οἱ λογικοὶ νόμοι, κινουῦνται εἰς τὸν κύκλον μιᾶς ταυτολογίας.

Ὁ ψυχολογισμὸς, ὅπως καὶ κάθε θεωρία ἡ ὁποία ἀπολυτοποιεῖ ὠρισμένην τινὰ ἀρχὴν τοῦ συνειδότος ἢ ὠρισμένον τι εἶδος τοῦ ὄντος, δὲν ἔχει τὸ θάρρος νὰ σκεφθῆ ὅλας τὰς λογικὰς συνεπείας εἰς τὰς ὁποίας ἄγει ἡ «θεμελιωτική» του ἀρχή. Καὶ ὁ ψυχολογισμὸς καὶ ὁ ἐμπειρισμὸς, ὅπως καὶ οἷονδήποτε ἄλλο εἶδος δογματισμοῦ, ζοῦν

μόνον διότι είναι άσυνεπείς πρὸς τὸν ἑαυτὸν τους. Εὐθύς ὡς τολμή-
σουν νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀναγκαίων καὶ συνεχῶν
συλλογισμῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ ἐπιστημονικὸν σκέπτεσθαι φέ-
ρεται κατ' ἔμφυτον ἀνάγκην, θὰ καταλήξουν εἰς τὸ ἀπροχώρητον καὶ
συνεπῶς εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἀρχῶν τὰς ὁποίας ὑπέθεσαν ὡς ἔρ-
μηνευτικὰς διὰ τὸ σύνολον τοῦ ὄντος. Ὅπως θὰ δειχθῆ ἔκ τῶν ἔ-
πομένων ἀναλύσεων τὸ **σύνολον** τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι μία
λογικὴ κατηγορία, εἶναι μία ἔννοια ἣ ὁποία δὲν ἔνυπάρχει ποτὲ εἰς
τὴν πραγματικὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου, διότι ἣ πραγματικὴ
ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου οὐδέποτε ἐμφανίζεται συνολικῶς, ἀλλὰ κατὰ
περιορισμένον τρόπον. Ὅταν λέγωμεν «σύνολον» κάμνομεν χρῆσιν μι-
ᾶς λογικῆς κατηγορίας, ἑνὸς λογικοῦ νόμου (τοῦ νόμου τῆς ἐνότητος),
καὶ ἐκτελοῦμεν μίαν κρίσιν καὶ ὑπάγομεν ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς κρίσεως
αὐτῆς τὸ δυνατόν (ἦτοι τὸ «δυνάμει» ἔνυπάρχον) σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐ-
νεργειῶν, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα, (ἦτοι «ἐ-
νεργεία,) ταῦτοχρόνως δεδομένα. Ὁ ψυχολογισμὸς καὶ ὁ ἔμπειρισμὸς
εἶναι συνεπῶς κατὰ τοῦτο συγὰδελφοί, καθ' ὅτι ἀμφοτέρω διδάσκουν
τὴν καταγωγὴν τῆς ἔννοιας ἔκ τῆς ἔμπειρίας (εἴτε φυσικῆς εἴτε ψυχικῆς)·
ἀμφοτέρω δὲ διακρίνονται διὰ τὸ εὐθύγραμμον καὶ τὴν «ἀπλότητα»
μετὰ τῆς ὁποίας διατυπώνουν τοὺς συλλογισμοὺς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐ-
πιστημονικῶν πορισμάτων τῶν ἔμπειρικῶν ἐπιστημῶν καὶ κρύπτουν
ὑπὸ τὸ εὐθύγραμμον αὐτῶν ὕψος τὴν εἰς τοὺς πολλοὺς ἀόρατον ἀσυνέ-
πειαν αὐτῶν. Ὅδηγοῦν δὲ καὶ οἱ δύο, ὅταν ἀναλυθοῦν αἱ ἀρχαὶ αὐ-
τῶν εἰς τὰ στοιχεῖα τὰ συνιστῶντα αὐτάς, εἰς τὸ θεωρητικὸν ἀδιέ-
ξοδον καὶ συνεπῶς εἰς τὸ ἀνακόλουθον. Ὅταν δὲ προχωρήσωμεν, σχε-
τικοποιοῦντες τὰς ἀρχικῶς ὡς σχετικὰς ἐννοηθείσας ἀρχὰς καὶ τοῦ ψυ-
χολογισμοῦ καὶ τοῦ ἔμπειρισμοῦ φερόμεθα πλησίστιοι εἰς τὸν σκεπτικι-
σμόν. Ἀλλὰ οἷαδὴποτε **θεωρία** ἣ ὁποία καταλήγει εἰς τὸν σκεπτικισμόν
ἀντιφάσκει κατὰ τοῦτο πρὸς ἑαυτὴν, καθ' ὅ,τι ἀφ' ἑνὸς μὲν διδάσκει τὴν
σχετικότητα ἢ τὴν ἀδυνατότητα τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας, ἀφ' ἑτέ-
ρου δὲ ἐμφανίζεται ἣ ἰδία ὡς γνώσις καὶ συνεπῶς ἀξιῶ, ὅτι ἀντιπρο-
σωπεύει τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλὰ ἂν ὁ σκεπτικισμὸς εἶναι ἀλήθεια, τότε
αἶρει ὁ ἴδιος τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀρχὴν, τὴν ἀδυνατότητα τῆς γνώ-
σεως καὶ συνεπῶς ἑαυτόν.

Τὴν σύγχυσιν αὐτὴν τῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς
ψυχολογίας διείδε καὶ ἀνήρεσεν κυρίως ὁ νεοκαντιανισμὸς. Ἡ φιλο-

σοφική αὐτὴ κίνησις ἐν Γερμανίᾳ, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ἡ ὑπόστασις τῆς φιλοσοφίας, ἐστράφη κυρίως εἰς τὴν κριτικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀρχῶν ὄλων τῶν ἐπιστημῶν, ἵνα δι' αὐτοῦ ἐπιτύχη καὶ τὸν ὄρισμόν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ψυχολογίας. Διὰ τῆς συστηματικῆς κριτικῆς καὶ τοῦ συνεχοῦς ἐλέγχου κατέστη δυνατὸν ν' ἀποκτηθῇ ἡ μεθοδολογικὴ ἐκείνη σαφήνεια ἡ ὁποία διακρίνει τὰ ἔργα τῶν Cohen, Rickert καὶ Husserl, ἡ δὲ συστηματικὴ κατανόησις τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἐπετεύχθη αὕτη ἰδίᾳ διὰ τῶν ἔργων τῶν Windelband, Natorp καὶ Cassirer, ἐσχάτως δὲ καὶ τοῦ Heidegger, ὠδήγησεν εἰς τὴν σταθερὰν θεωρίαν καὶ ἀντιμετώπισιν καὶ τῶν προβλημάτων τοῦ συστήματος καὶ ἐκείνων τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ὁ νεοκαντιανισμὸς, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Kant καὶ ἀναγεννῶν τὸ φιλοσοφικὸν φρόνημα ἐν Γερμανίᾳ, ἐζήτησε νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἰσχὺν τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ ἀρχαὶ ἐκάστης εἰδικῆς ἐπιστήμης. Οὕτω πῶς ἔχομεν τὸν ὄρισμόν τῶν ὀρίων τῶν θετικῶν ἢ φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν καθαρῶς λογικὴν κατανόησιν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν ὡς ἔργον κυρίως τῶν νεοκαντιανῶν τοῦ Marburg καὶ τοῦ Freiburg. Ἐκ παραλλήλου δὲ ἀναπτύσσεται ἐν Heidelberg ἡ θεωρία τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν ὑπὸ τῶν Windelband καὶ Rickert καὶ ὀρίζεται ἡ ἔννοια τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν καὶ τοῦτο, διότι ἡ θεωρία αὕτη ἀνεπτύχθη ἐν στενῷ συνδυασμῷ πρὸς τὴν πραγματικὴν ἱστορικὴν ἔρευναν τοῦ 19' αἰῶνος. Ἡ ἐπιστημολογία τῆς ἱστορίας, ὅπως ἀνεπτύχθη αὕτη ὑπὸ τοῦ Rickert, ἐπιδέχεται μόνον συμπλήρωσιν καὶ δὴ εἰς τὴν κατεύθυνσιν πάντοτε τὴν ὁποίαν διήνοιξεν ὁ Rickert, ὅπως ἡ ἐπιστημολογία τῆς φυσικομαθηματικῆς ἐπιστήμης δύναται ν' ἀναπτυχθῇ περαιτέρω εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ γενικῶς χαραχθεῖσαν γραμμὴν. Τοῦτο δὲ ἐπεκυρώθη ἰσχύτως τρανώτατα διὰ τῆς νεωτάτης καὶ ἀνατρεπτικωτάτης ἐπιστημονικῆς ἀνακαλύψεως, τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, τὴν ὁποίαν προπαρεσκεύασε καὶ προδιέγραψεν ὁ νεοκαντιανισμὸς, ὅπως πᾶσα ὑγιὴς φιλοσοφικὴ θεωρία προδιαγράφει συνήθως τὰς ἐπικειμένας ἀνατροπὰς εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν σκέπτεσθαι, κατὰ μέγα δὲ μέρος προκαλεῖ αὐτάς. Ἡ δὲ θεωρία τῆς ἱστορίας, ὡς ἀναπτύσσεται αὕτη ὑπὸ τοῦ Rickert, ἔγινε πλέον δεκτὴ, ἀπὸ δύο καὶ πλέον δεκαετηρίδων, ὑπὸ ἱστορικῶν, νομικῶν, θεολόγων

καὶ κοινωνιολόγων. Τὸ ἔργον τοῦ Max Weber ἀρκεῖ ἵνα καταδείξῃ ποίαν γονιμότητα ἔχουν αἱ περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεις τοῦ Rickert. Βεβαίως ὑπάρχουν προβλήματα καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς, εἴτε διότι ταῦτα θίγουν τὰ ὅρια τῆς μεταφυσικῆς, εἴτε διότι ἡ κριτικὴ αὐτῶν ἐπεξεργασία δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι, προκαλοῦν ἀκόμη πολλὰς ἀντιρροήσεις καὶ διαμάχας μεταξὺ τῶν θεωρητικῶν τῆς ἐπιστήμης ἢ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀποδεικνύει τὴν γονιμότητα τῶν ἐργασιῶν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, διότι τὰ προβλήματα ταῦτα, ἄνευ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ φρονήματος διὰ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, δὲν θὰ κατεῖχον σήμερον τὴν τόσον ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ φιλοσοφικὸν ὀρίζοντα.

Διὰ τῶν θεωρητικῶν τούτων ἐργασιῶν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ ἐπὶ τῶν συστηματικῶν βάσεων τῶν φυσικομαθηματικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, κατέστη δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τῶν ὁρίων τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἡ διασάφησις τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, καὶ συνάμα ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων ἀπὸ τὰ ψυχολογικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα προσῆψαν εἰς αὐτὰς οἱ ψυχολογίζοντες τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ δι' ὧν ἐσχητικοποίησαν τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης. Αἱ ἐπιστημονικαὶ μέθοδοι καὶ ἰδίαι αἱ ἱστορικαὶ, ἀπαλλαγεῖσαι ἀπὸ τὸν ψυχολογισμόν, ἀπέκτησαν τὴν βεβαιότητα ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ἐχρειαζοντο διὰ νὰ ὀρθοποθήσουν ὡς αὐτοτελεῖς ἐπιστημονικαὶ μέθοδοι καὶ ἀπέβαλαν τὴν διαρκῆ ἀμφιβολίαν καὶ τὸν δισβρωτικὸν σάρακα τοῦ σκεπτικισμοῦ, ὅστις κατ' ἀνάγκην ἀνεπτύχθη εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ δένδρου τοῦ ψυχολογισμοῦ. Ἡ ἀμφιβολία οὐδέποτε βεβαίως πρέπει νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀμφιβολία εἶναι πάντοτε ἡ τάσις πρὸς θετικότητα, πρὸς βεβαιότητα. Ἡ δὲ ἀμφιβολία, ἡ ὁποία διέπει σήμερον τὴν μέθοδον τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, δὲν εἶναι ἀμφιβολία ἡ ὁποία ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἄρνησιν ὡς τοιαύτην, ἀλλὰ τὴν κριτικὴν σύνεσιν ἡ ὁποία εἶναι ἡ συνοδὸς πάσης ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Καὶ ὑπάρχουν βεβαίως ἀρκεταὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν μεταξὺ ψυχολογίας καὶ φιλοσοφίας ὡς λογικῆς ἢ μεταξὺ ψυχολογίας καὶ τῶν λογικῶν ἀρχῶν τῶν φυσικομαθηματικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἡ οὐσία τῶν διαφορῶν αὐτῶν δὲν ἔχει

τόσην σπουδαιότητα διὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν, ἀφοῦ ὁ χωρισμὸς τῶν ὀρίων αὐτῶν ἐγένετο τόσον θεμελιωδῶς ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τοῦ νεοκαντιανισμοῦ ἀμφιβάλλει περὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ψυχολογία κατ' οὐδένα λόγον εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὡς ἡ βᾶσις τῶν ἐπιστημῶν. Τοῦτο θεωρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Cohen καὶ ὑπὸ τοῦ Husserl καὶ ὑπὸ τοῦ Rickert ὡς ἐπιστημονικὴ ἀφέλεια. Ἡ «ψυχολογία» τῶν λογικῶν θεωρητικῶν γεγονότων εἶναι δυνατὴ μόνον ὡς ἐμπειρικὴ γνῶσις, ἥτοι ὡς παρακολούθησις τῆς ἀναπτύξεως τῶν λογικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν ψυχὴν τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἢ καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων, οὐχ ὅμως καὶ ὡς οὐσιαστικὴ θεμελίωσις τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ κύρους τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ὡς τῶν βάσεων τῶν ἐπιστημῶν καὶ συνεπῶς καὶ αὐτῆς τῆς ψυχολογίας. Ἄν ἡ ψυχολογία εἶναι ἐπιστήμη, τότε ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ λογικᾶς ἀρχᾶς, ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ οἰκοδομηθῇ τὸν ἐπιστημονικὸν αὐτῆς λόγον, δὲν δύναται δὲ νὰ ἀμφισβητηθῇ τὴν βεβαιότητα τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἐργάζεται δι' αὐτῶν. Ὅταν ἀμφισβητηθῇ τὴν βεβαιότητα τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἀμφισβητεῖ συνάμα καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ὑπόστασιν. Ἐκτὸς τῆς συστηματικῆς κριτικῆς τῶν θεωρητικῶν βάσεων τῶν ἐπιστημῶν ὁ νεοκαντιανισμὸς ἐπεχείρησε καὶ τὴν συστηματικὴν ἐρμηνείαν τῶν σπουδαιοτέρων κειμένων τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ συγκεκριμένως τῶν Kant, Leibniz, Descartes, Πλάτωνος, τῶν Ἑλεατῶν καὶ τῶν Πυθαγορείων καὶ ἤχθη δι' αὐτῆς εἰς τὰς ἀρχικὰς ἐκδηλώσεις τῆς λογικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ὅσονδήποτε δὲ καὶ ἂν διεσκευάσθη ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ κατὰ τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεῦμα καὶ σύστημα (ἀναπότρεπτον καὶ ἐπάναγκες ἀποτέλεσμα πάσης τῶ ὄντι ἱστορικῆς ἐρεῦνης), εἶναι ἀναμφισβήτητον ἀπόκτημα τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας τοῦ νεοκαντιανισμοῦ, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα τῶν κλασσικῶν αὐτῆς ἐκδηλώσεων, ἡ λογικὴ εἶναι αὐθυπόστατος καὶ αὐτοτελὴς φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη καὶ χωρίζεται σαφέστατα ἀπὸ τὴν ψυχολογίαν. Ὅταν δὲ λέγη ὁ νεοκαντιανισμὸς «λογικὴ» δὲν ἐννοεῖ τὸ σύνολον τῶν τύπων τοῦ ἐκτελεῖν συλλογισμούς, ἀλλὰ τὴν θεωρίαν τῶν νόμων, τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν μορφῶν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Θὰ ἦτο πράγματικῶς τὸ παραδοξώτερον γεγονὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος γενικῶς, ἂν ἐπρεπε νὰ προηγηθῇ ὁλόκληρος ἡ κλασσικὴ φιλοσοφία τῆς ἀρχαιότητος, τῆς

ἀναγεννήσεως καὶ τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν, ὅτι τάχα ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ βᾶσις τῆς φιλοσοφίας. Τῷ ὄντι ὅμως καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Πλάτῳ, ὅπου τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσον τυπικῶς χωρισμένα, ἔχομεν σαφέστατον χωρισμὸν τῶν λογικῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν λοιπὴν γένεσιν καὶ κίνησιν τῆς ψυχῆς. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐχώρισε συστηματικώτατα τὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τὴν λογικὴν, χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν πλάνην τῶν νεωτέρων ψυχολόγων καὶ ψυχολογιζόντων, νὰ θεωρήσῃ τὴν ψυχολογίαν ὡς βᾶσιν τῆς λογικῆς καὶ συνεπῶς τῆς φιλοσοφίας. Ποία δὲ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Kant ὡς πρὸς τὰς σχέσεις φιλοσοφίας καὶ ψυχολογίας εἶναι γνωστόν. Ὁ Kant παραδέχεται μόνον τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν, τὴν ὁποίαν καὶ χωρίζει ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας καὶ δὲν προσδίδει εἰς αὐτὴν τὸν χαρακτήρα τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστήμης, διότι δὲν δύναται νὰ ἐφαρμόσῃ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων αὐτῆς τὴν μαθηματικὴν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι ψυχολογίαν ὡς **τμήμα** τῆς φιλοσοφίας δὲν ἔγραψεν οὔτε ὁ Kant, οὔτε ὁ Fichte, οὔτε ὁ Schelling, οὔτε ὁ Hegel.*) Οὔτε καὶ οἱ τρεῖς θεμελιωταὶ τοῦ νεοκαντιανισμοῦ Cohen, Husserl καὶ Rickert ἔγραψαν ψυχολογίαν. Ὁ μόνος ἐκ τῶν Νεοκαντιανῶν ὅστις ἔγραψε ψυχολογίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὄχι ἐμπειρικὴν, εἶναι ὁ Natorp. Ἡ ψυχολογία ὅμως τοῦ Natorp εἶναι **κριτικὴ** καὶ δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν πρὸς τὴν ἐμπειρικὴν τοιαύτην. Ἡ κριτικὴ ψυχολογία ἐξετάζει πάντοτε νοήματα, ἐνῶ ἡ ἐμπειρικὴ ἀπλᾶ γεγονότα.

Διὰ νὰ δειχθῇ δὲ πόσον αὐστηρῶς ἐχώριζεν ἡ γερμανικὴ ἰδεοκρατία τὴν ψυχολογίαν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν ἀφίνομεν ἓνα ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας, τὸν Schelling νὰ ὁμιλήσῃ. «Ἐπειδὴ ἡ ψυχολογία δὲν γνωρίζει τὴν ψυχὴν ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν (ὡς πρὸς τὸ νόημα) ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ ἐμφανίζεσθαι (τὴν ἐνέργειαν), διὰ τοῦτο ἔχει ἀναγκαστικῶς τὴν ροπὴν νὰ ὑποτάσῃ τὰ πάντα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ τὸν **αἰτιώδη σύνδεσμον** καὶ νὰ μὴ παραδέχεται τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ προήρχετο ἀπὸ τὸ ἀπόλυτον ἢ ἀπὸ τὴν οὐσίαν (ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ὀνομάζομεν νόημα) καὶ δι' αὐτοῦ νὰ ἐξευτελίξῃ πᾶν ὑψηλὸν καὶ εὐγενές, μάλιστα διὰ νὰ ἀναπτύξῃ πλήρως τὴν ἀντίληψιν καθ' ἣν εἰς τὸν ἀνθρώπον δὲν γεννᾶται

(*) Ἡ «Philosophie des Geistes» τοῦ Hegel ἀνήκει εἰς τὴν **τελεολογικὴν**, καὶ οὐχὶ τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν.

τίποτε κατά τρόπον θεῖον. Πᾶν ὅ,τι στρέφει τις κατά τῆς φιλοσοφίας ὡς γνώσεως καὶ ὡς ἐπιστήμης τοῦ ἀπολύτου, τῆς ἰδέας, κατάγεται ἀπὸ τὴν ψυχολογίαν τοῦ εἴδους αὐτοῦ, δηλαδή τὴν ἐμπειρικήν· ὁ τρόπος δὲ οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης, τῆς ἀρετῆς. Αἱ ἐξαιρετικαὶ πράξεις καὶ οἱ χαρακτηρηστές τῶν περασμένων ἐποχῶν (κυρίως ἐν τῇ ἐξαισίᾳ ζωῇ τῆς ἀρχαιότητος) ἐμφανίζονται, ὅταν τεθοῦν ὑπὸ τὴν ψυχολογικὴν μάχαιραν, ὡς τὸ φυσικὸν ἀποτέλεσμα μερικῶν εὐκολονοητῶν αἰτίων. Αἱ ἰδέαι τῆς φιλοσοφίας ἐξηγοῦνται μὲ διαφόρους ἀρκετὰ ὡμὰς ψυχολογικὰς ἀπάτας. Τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων μεγάλων ἀρχηγῶν τῆς τέχνης ἐμφανίζονται ὡς τὸ φυσικὸν παιγνίδι μερικῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Τί χρειάζεται νὰ ὑπάρχη πλέον κᾶτι ὅπως ἡ φαντασία καὶ ἡ μεγαλοφυΐα; Κατὰ βάθος ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον δηλοῖ τις διὰ τῶν ὄρων «φαντασία» καὶ «μεγαλοφυΐα» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ ὑπεροχὴ τῆς μιᾶς δυνάμεως ἐπὶ τῆς ἄλλης καὶ συνεπῶς εἶναι μία ἀσθένεια, μία ἀνωμαλία (κυριολεκτικῶς ἓνα εἶδος παραφροσύνης, ἡ ὁποία διακρίνεται καὶ χαρακτηρίζεται μὲ κᾶποιαν μέθοδον), ἐνῶ εἰς τοὺς λογικούς, τοὺς τακτικούς, συνήθεις ἀνθρώπους ὅλα εἶναι εἰς ἀμοιβαίαν ἰσορροπίαν καὶ διὰ τοῦτο εἰς πλήρη ὑγείαν.» (Schelling, Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums, sechste Vorlesung, τόμ. 3 σελ. 293. Originalausgabe).

Τὰ ἴδια περίπου πιστεύει καὶ σήμερον ὁ ψυχολογισμὸς. Τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης εἶναι κατ' αὐτόν, κατὰ βάθος, ἀποτέλεσμα τυχαίας τινὸς συνθέσεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Οὔτε νόμος, οὔτε νόημα, οὔτε συνειδήσεις ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς μορφήν διακατέχει αὐτά. Ὁ ψυχολογισμὸς τῶν σημερινῶν ἡμερῶν, (ἂν καὶ παρῆλθεν πλέον τὸ κύριον αὐτοῦ ρεῦμα) εἶναι συνεπῶς ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ψυχολογισμὸν ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποκτήσει ἀρκετὴν δημοφιλίαν, ὀλίγον πρὶν ἐγερθῆναι καὶ πρὶν διαδοθῆναι ἡ κριτικὴ σκέψις τοῦ Kant. Ἐννοοῦμεν δὲ ἐκ τῶν ὑστέρων πῶς πρὸ τοῦ Kant ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ ζῆ ὁ ψυχολογισμὸς, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον εἶναι τῷ ὄντι ἀκατανόητον, εἶναι τὸ γεγονὸς, ὅτι πολλοὶ καὶ μετὰ τὴν κριτικὴν τοῦ Kant καὶ μετὰ τὴν νέαν καὶ ἀδυσώπητον κριτικὴν τὴν ὁποίαν ὁ νεοκαντιανισμὸς ἤσκησεν ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ ψυχολογισμοῦ, ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι προσκεκολλημένοι εἰς τὸ δόγμα τοῦ ψυχολο-

γισμοῦ. Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ διαφωτισμοῦ ἐζήτουν νὰ ἐξηγήσουν τὸ ὄραϊον, τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθὸν διὰ τῶν ἐμπειρικῶν παρατηρήσεων καὶ διεπραγματεύοντο τὰ νοήματα αὐτὰ τῆς συνειδήσεως ὅπως περὶ τοῦ ἀνέλκτου καὶ τὰς ἱστορίας περὶ φαντασμάτων καὶ τὰς λοιπὰς δεισιδαιμονίας. Σήμερον δὲν εἶναι βεβαίως τόσον καταφανὴς ἡ τοποθέτησις τῶν ἐπιστημονικῶν νοημάτων καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον πρὸς τὰ τυχαῖα ἀποκυήματα τῆς ἀνόμου καὶ ἀμεθόδου ψυχικῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἡ παρόταξις τῶν πρώτων πρὸς τὰ δεύτερα γίνεται, ἐκεῖ δ' ὅπου δὲν γίνεται ὑπονοεῖται. Ἡ ἰδέα, ὁ νόμος καὶ ἡ μορφή τὰ ὅποια διέπουν πάντοτε τὴν ἀνθρώπινην ψυχὴν κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν καὶ κατὰ τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς πόνον εἶναι διὰ τὸν ψυχολογισμὸν τῆς σήμερον, ὁ ὅποιος ἄλλοτε μὲν ἐμφανίζεται ὡς βιολογισμὸς (ὡς παρὰ τῷ Driesch), ἄλλοτε ὡς μορφολογία τῶν λαῶν, (ὡς παρὰ τῷ Spengler), ἄλλοτε ὡς ψυχανάλυσις (ὡς παρὰ τῷ Freud), τυχαῖα προϊόντα τυφλῆς καὶ ἀνοήτου ψυχικῆς ἐνεργείας.

Μετὰ τὰς γενικὰς εἰσαγωγικὰς αὐτὰς γραμμὰς στρεφόμεθα εἰς τὴν συστηματικὴν συζήτησιν τῶν εἰδῶν τοῦ ὄντος καὶ τῶν εἰδῶν τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς ὁποίας θὰ δειχθῇ ποῖον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας καὶ ποῖον τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας.

β') Τὰ εἶδη τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἐπιστημῶν.— Ἡ ψυχολογία ἐπιστήμη γεγονότων, ἡ φιλοσοφία ἐπιστήμη νοημάτων καὶ ἐννοιῶν.

Θεμελιώδης φιλοσοφικὴ διάκρισις εἶναι καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ συστηματικῇ φιλοσοφίᾳ, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ἡ διαίρεσις τοῦ ὄντος εἰς νοητὸν καὶ αἰσθητὸν. Τὸ αἰσθητὸν ὄν διαιρεῖται ὑπὸ τῆς σημερινῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικόν. Ὅταν λοιπὸν λέγωμεν σήμερον αἰσθητὸν κόσμον, ἐννοοῦμεν καὶ τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ψυχικὰ ὄντα, ἤτοι τὰς φυσικὰς καὶ ψυχικὰς ἐνεργείας. Ὅχαρτης ἐπὶ τοῦ ὁποίου γράφω εἶναι σωματικόν, ὑλικόν, φυσικὸν ὄν, ἢ αἰσθησις ὅμως διὰ τῆς ὁποίας ἔχω τὴν ἀντίληψιν τοῦ χάρτου, ἢ αἰσθησις τὴν ὁποίαν ἐκτελῶ, ὅταν βλέπω τὸν χάρτην, εἶναι ψυχικόν τι. Τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ ὄντος, τὸ σωματικόν

· και · τὸ ψυχικὸν παρουσιάζουν και ἀναλόγους διαφορὰς πρὸς ἄλληλα.

Τὸ σωματικὸν ὃν κατέχει πάντοτε μίαν ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ χώρῳ, ἐνῶ τὸ ψυχικὸν ὃν, ὅπως εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ἀφῆς, τῆς ὄρασεως κτλ. και δὴ ἡ ὠρισμένη αἴσθησις ἀπτοῦ τινος, ἡ ὄρατοῦ τινος, ἀναφέρεται βεβαίως και αὐτὴ εἰς σωματικὰ ὄντα, ὅπως ἡ αἴσθησις τῆς ὄρασεως εἰς τὸν χάρτην, δὲν εἶναι ὅμως και αὐτὴ ὡς τοιαύτη σωματικόν τι. Βεβαίως καθ' ὅσον ἀναφέρεται ἡ αἴσθησις εἰς σωματικὰ ὄντα, ἦτοι καθ' ὅσον ἀναφέρεται ἡ αἴσθησις τῆς ὄρασεως εἰς τὸν ὠρισμένον χάρτην ἐπὶ τοῦ ὁποίου γράφω, κατὰ τόσον εἶναι και σωματικὴ, δὲν δύναται ὅμως ὡς τοιαύτη νὰ καταλάβῃ ὠρισμένον χώρον, ἦτοι αἱ αἰσθήσεις ἢ τὰ ψυχικὰ ὄντα ἢ και αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταλάβουν ὠρισμένην θέσιν ἐν τῷ χώρῳ. Τοῦναντίον ὅμως ἡ αἴσθησις τῆς ἀφῆς, τῆς ὄρασεως και τῆς ἀκοῆς κτλ. και μάλιστα αἱ ὠρισμέναι ἐνέργειαι τῶν αἰσθήσεων τούτων ἦτοι ἡ ὠρισμένη αἴσθησις διὰ τῆς ὁποίας βλέπω κάτι, ἡ ὠρισμένη αἴσθησις διὰ τῆς ὁποίας ἀκούω κάτι και ἡ ὠρισμένη αἴσθησις διὰ τῆς ὁποίας ἀπτομαι ἀντικειμένου τινος πληροῦν ὠρισμένον χρόνον δηλαδὴ ἀρχίζουν εἰς μίαν ὠρισμένην χρονικὴν στιγμὴν και λήγουν εἰς μίαν ἐπίσης ὠρισμένην στιγμὴν χρόνου, ἦτοι πληροῦν ὠρισμένον **διάστημα χρόνου**, οὐχὶ ὅμως και ὠρισμένον χωρητικὸν διάστημα. Και ἐνῶ πᾶν τὸ σωματικὸν εἶναι συνάμα και χρονικόν, δηλαδὴ ὑπάρχει εἰς ὠρισμένον χρόνον και πληροῖ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα, τοῦναντίον μόνον τὸ ψυχικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι συνάμα και ἀσώματον, πληροῖ μόνον τὸν χρόνον και οὐχὶ και τὸν χώρον.

*Ἐτερον οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τοῦ σωματικοῦ και θεμελιώδους διαφορὰ αὐτοῦ ἀπὸ τὸ ψυχικὸν ὃν εἶναι, ὅτι τὸ μὲν φυσικὸν και σωματικὸν ὃν, ἦτοι τὰ ἀντικείμενα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, εἶναι εἰς πάντας αἰσθητῶς δεδομένα ἢ δύνανται τοῦλάχιστον νὰ εἶναι εἰς πάντας δεδομένα, τὰ ψυχικὰ ὄντα, αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι ὑπάρχουν μόνον δι' ἕκαστον ὑποκείμενον ἢ δι' ἕκαστην ψυχὴν χωριστὰ και οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαναληφθῶσιν κατ' οὐσίαν, διότι μία ὠρισμένη ψυχικὴ ἐνέργεια ἐνὸς ὠρισμένου ἀτόμου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπαναληφθῇ ὑφ' ἑτέρου τινὸς ἀτόμου, ἀλλ' οὔτε και ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀτόμου. Τοῦναντίον τὰ σωματικὰ ὄντα, ὅπως ὁ χάρτης ἐπὶ τοῦ ὁποίου γράφω, προσφέρονται εἰς τὴν ἀντίληψιν πολλῶν ἀτόμων ἢ κατ' ἀρ-

χὴν εἰς τὴν ἀντίληψιν πάντων τῶν ἀτόμων, Ἡ ψυχικὴ ὁμῶς ἐνεργεία διὰ τῆς ὁποίας τὰ διάφορα ὑποκείμενα ἢ ἄτομα θεωροῦσιν τὸν χάριτον εἶναι ἐκάστοτε διάφορος. Πολλοὶ ἢ πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυνατόν νὰ λάβουν αἰσθησὶν σωματικοῦ τινος ὄντος διὰ τῆς ἀφῆς, τὸ αἰσθημὰ ὁμῶς τῆς ἀφῆς, τὸ ὁποῖον θὰ ἔχουν ἅμα ἐγγίξουν τὸ σωματικὸν ὄν, θὰ εἶναι δι' ἕκαστον ἄνθρωπον διάφορον. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο διακρίνει ὁλόκληρον τὴν ψυχικὴν ζωὴν, ἐφ' ὅσον ὑπὸ ψυχικὴν ζωὴν ἐννοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Τὸ ψυχικὸν ὄν εἶναι εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον διάφορον καὶ οὐδέποτε ἐπαναλαμβάνεται ἐν χρόνῳ. Τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ ὄντος, τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικὸν εἶναι ἕξ ἴσου πραγματικά, ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀντικειμενικότητα, διότι τὸ μὲν πρῶτον πληροῖ καὶ χρόνον καὶ χῶρον, τὸ δὲ δεύτερον μόνον χρόνον, ὁ δὲ χρόνος καὶ ὁ χῶρος, ὡς μορφαὶ τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὰ ὄντα, ὡς κατηγορίαι τῶν αἰσθητῶν γενικῶς, εἶναι καὶ κριτήρια τῆς ἀντικειμενικότητος καὶ τῆς πραγματικότητος τῶν ὄντων. Ὡστε πραγματικὸν ὀνομάζομεν πᾶν ὅ,τι πληροῖ χῶρον καὶ χρόνον συνάμα ἢ καὶ μόνον χρόνον. Ἀντικειμενικὸν δὲ εἶναι κατὰ Kant πᾶν ὅ,τι ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς δύο αὐτάς, θεμελιώδεις μορφὰς τοῦ αἰσθάνεσθαι, τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, αἵτινες ἔχουν ὡς πηγὴν αὐτῶν τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθάνεσθαι ἣν κέκτηται τὸ ὑποκείμενον, ἢ ἡ συνείδησις (Vermögen der Sinnlichkeit). Οἱ αἰσθητῶς δὲ προσπάθεια πρὸς ἄρνησιν τῆς ἐννοίας τῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον καὶ πρὸς ἄρνησιν δι' αὐτῆς τῆς πραγματικότητος παντὸς ὅ,τι πληροῖ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον εἶναι, γνωσεολογικῶς καὶ ἐννοιολογικῶς θεωρουμένη, μεταιοπονία. Ἀμφότερα δὲ τὰ εἶδη ταῦτα τοῦ ὄντος, τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικόν, εἶναι αἰσθητῶς εἰς ἡμᾶς δεδομένα, διότι πᾶν ὅ,τι ὑπάγεται εἰς τὸν νόμον τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἔχει αἰσθητὸν χαρακτῆρα. Τὸ αἰσθητῶς πραγματικὸν εἶναι λοιπὸν σωματικὸν καὶ ψυχικόν. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ εἶναι, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀναγκαίως πραγματικά.

Διὰ τοὺς πλείονας τῶν ἀνθρώπων ὁ κόσμος γενικῶς δὲν ἔχει ἄλλα ἀντικείμενα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ αἰσθητά, ἢτοι τὰ σωματικὰ καὶ τὰ ψυχικά. Ἡ ἐννοία μάλιστα τοῦ ψυχικοῦ ὄντος εἶναι καὶ διὰ τοὺς πλείονας τῶν ἐπιστημόνων τόσον συγκεχυμένη, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐννοήσουν δι' αὐτῆς τίποτε τὸ ὠρισμένον καὶ διὰ τοῦτο κατατάσσου

εἰς αὐτήν πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι σωματικὸν ἤτοι αἰσθητά, νοήματα, μαθηματικά, φιλοσοφικά καὶ λοιπὰς ἐπιστημονικάς ἐννοίας καὶ τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης. Πάντα ταῦτα εἶναι κατ' αὐτοὺς μόνον ψυχικά, δηλαδή ἡ οὐσία τούτων συνίσταται ἐν τῇ ψυχικῇ ἐνεργείᾳ.

Τὸ ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἂν τῷ ὄντι ἡ ἐννοια αὕτη τοῦ αἰσθητῶς πραγματικοῦ, ἤτοι τοῦ διὰ τῶν αἰσθήσεων ὡς σωματικοῦ καὶ ὡς ψυχικοῦ δεδομένου ὄντος, εἶναι τόσον περιεκτικὴ, ὥστε πράγματι νὰ περιλαμβάνῃ ἐν ἑαυτῇ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἢ καὶ ἄλλης τινος ἰκανότητος τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Εἶναι πράγματι πάντα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν, μόνον σωματικά καὶ ψυχικά; Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν τίποτε ἄλλο ἔκτος τῶν σωμάτων τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ψυχικοῦ τοιούτου; Ὅταν δὲ ἐρωτῶμεν ἂν ὑπάρχουν ὄντα ἄλλα ἔκτος τῶν δύο τούτων εἰδῶν τῶν ὄντων δὲν ἐννοοῦμεν ὄντα **μεταφυσικά**, ὅπως παρεδέχτο ταῦτα ἡ φιλοσοφία, πρὶν ἀκόμη ὁ Καντ θρυμματίσῃ αὐτὰ ὡς ἀδιανόητα, ἀλλ' ἐννοοῦμεν ἂν ὑπάρχουν ὄντα, ὑποκείμενα εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν νόησιν, χωρὶς νὰ εἶναι οὔτε σωματικά οὔτε ψυχικά, οὔτε μεταφυσικά. Ὁ κόσμος τῶν μεταφυσικῶν ὄντων δὲν ὑπάρχει πλέον, ὑφ' ἣν τοῦλάχιστον μορφήν ἐξέθετεν αὐτὸν ἡ προκαντιανὴ φιλοσοφία. Ἐξαντλεῖται τὸ περιεχόμενον τοῦ κόσμου ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτὸν τὰ χωρητικά, χρονικά καὶ μεταφυσικά ὄντα ἢ ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι πολὺ πλησίον μας, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν τὸ συστατικὸν τῆς ὅλης μας ὑποστάσεως, δι' αὐτὸ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ἐννοήσωμεν ἢ τοῦλάχιστον νὰ τὸ χωρίσωμεν ἀπὸ τὴν ἰδίαν μας ὑπόστασιν καὶ τὴν ἐνέργειαν; Ἐννοοῦμεν τῷ ὄντι μόνον σωματικά ἀντικείμενα διὰ τῶν ψυχικῶν μᾶς ἐνεργειῶν; Πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, οἵτινες μάλιστα ἀποκαλοῦσιν ἑαυτοὺς «φιλοσόφους τῆς ζωῆς» καθὼς καὶ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ψυχολογισμοῦ διδάσκουν, ὅτι ὁ κόσμος κατ' οὐσίαν ἐξαντλεῖται ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπ' αὐτοῦ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τοῦ ὄντος, τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ψυχικόν. Ἡ ὑψίστη ἐννοια, λέγουν, εἰς τὴν ὁποῖαν φθάνει ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐννοια τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος, τοῦ αἰσθητῶς εἰς ἡμᾶς δεδομένου ἤτοι τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Πέραν τῆς ἐννοίας αὐτῆς ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ, οἷονδῆποτε δὲ βῆμα πρὸς τὸ ἐπέκεινα τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας εἶναι ἀβάσιμον, τὸ δὲ ἀντικείμενον πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται

φανταστικόν. Ἡ πραγματικότητα εἶναι μόνον ψυχοφυσική. Τὸ ψυχοφυσικὸν δὲ τοῦτο ὄν θεωρεῖται συνήθως ὡς ἀπόλυτος παραλληλισμός. Αἱ δύο συστοιχίαι τοῦ ὄντος, τὸ ψυχικὸν καὶ τὸ φυσικὸν, θεωροῦνται ὡς δύο παραλλήλως κινούμεναι ἐνέργειαι». Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια ἔχει πάντοτε ἄλλην ψυχικὴν ἐνέργειαν ὡς αἰτίαν καὶ οὐδέποτε φυσικὴν, οὔτε δύναται δὲ πάλιν ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια νὰ ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα φυσικὴν τοιαύτην. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς φυσικὰς ἐνεργείας. Τὰ μέλη ἀμφοτέρων τῶν συστοιχιῶν (τῆς ψυχικῆς καὶ τῆς φυσικῆς) δὲν προκαλοῦν ἀλλήλα οὔτε ἐπερεάζουν ἀλλήλα, μένουν δὲ ὡς πρὸς τὴν αἰτιώδη αὐτῶν σχέσιν πρὸς ἀλλήλα ξένα» (προβλ. Ebbinghaus *Abriß der Psychologie* ἔκδ. 8, Leipzig und Berlin 1922). Κατὰ βάθος ὅμως ὁ ψυχικὸς παραλληλισμὸς ἐννοεῖται ὡς σύστημα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος. Πῶς ἐννοοῦνται αἱ σχέσεις μεταξὺ ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ εἶναι πρόβλημα τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐν προκειμένῳ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς εἶναι αἱ σχέσεις μεταξὺ ψυχικοῦ καὶ νοητοῦ ὄντος, γενικῶς ἢ σχέσεις ψυχολογίας καὶ φιλοσοφίας καὶ εἰδικῶς ἢ σχέσεις μεταξὺ ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ νοήματος, τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατανοοῦμεν διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας.

Πολλάκις δὲ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἐθεωρήθη ὡς πραγματικὸν καὶ ὡς μόνον ὑπάρχον ἐν μόνον ἓκ τῶν δύο τούτων εἰδῶν τοῦ ὄντος ἢ τὸ φυσικὸν ἢ τὸ ψυχικὸν ὅτι. Ἡ μία ἓκ τῶν δύο τούτων ἀπόψεων εἶναι ὁ ὕλισμὸς (Materialismus), ὁ διδάσκων ὅτι τὸ μόνον ὑπάρχον καὶ ὑφιστάμενον εἶναι τὸ ὑλικόν, τὸ σωματικὸν ὄν, ἢ δὲ ἄλλη εἶναι ὁ ψυχολογισμὸς ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τοῦ ὄρου ἐκδοχὴν, ἢτοι ἡ θεωρία ἐκείνη καθ' ἣν τὸ πᾶν εἶναι ψυχικὸν καὶ διὴ ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ καθ' ἣν μόνον τὸ ψυχικὸν ὄν ὑπάρχει τῷ ὄντι, ἐν ᾧ τὰ ἄλλα εἶδη ἢ καλλίτερον αἱ ἄλλαι μορφαὶ τῶν ὄντων εἶναι ἀπλαῖ καταστάσεις τοῦ ψυχικοῦ τοιαύτου. Ἡ θεωρία αὕτη χαρακτηρίζεται κυρίως διὰ τοῦ ὄρου Panpsychismus. Ὅπως ὁ ὕλισμὸς ἀνάγει τὰ πάντα εἰς ἐνεργείας ὑλικὰς καὶ φυσικὰς καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας καὶ αὐτὰ τὰ νοήματα τῶν ἐπιστημονικῶν κρίσεων, τῶν ἠθικῶν πράξεων καὶ τῶν αἰσθητικῶν ἔργων, οὕτω πῶς καὶ ὁ Panpsychismus θεωρεῖ τὰ πάντα ὡς ψυχικὰ φαινόμενα, ὡς ἐνεργείας καὶ ἐκδηλώσεις ἑνὸς οὐσιώδους στοιχείου τὸ ὁποῖον εἶναι ψυχικόν. Καὶ αἱ δύο θεωρίαι εἶναι παλαιαί. Ἡ

πρώτη ἀνάγεται εἰς τὸν Δημόκριτον, ἢ δὲ δευτέρα θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς γέννημα τῆς σοφιστικῆς, διότι ἡ σοφιστικὴ κατ' οὐσίαν παραδέχεται μόνον ψυχικὰς ἐνεργείας, ψυχικὰ φαινόμενα. Τῆς σοφιστικῆς ὅμως ὁ Panpsychismus εἶναι κυρίως γνωσεολογικὸς καὶ οὐχὶ ὄντολογικὸς, ὅπως ἦτο ὁ Panpsychismus τῶν ἐλλήνων ὑλοζωιστῶν, τοῦ Θαλοῦς, καθ' ὃν ὁ μαγνήτης εἶναι ἔμψυχόν τι, διότι ἑλκύει τὸν αἰδηρον καὶ καθ' ὃν γενικῶς τὰ πάντα εἶναι ἔμψυχα (πρὸβλ. Ἄριστοτ. περὶ ψυχῆς 1, 2, 5 καὶ Διογένη. Λαέρτ. I. 21) τοῦ Ἀναξιμένους, τοῦ Ἡρακλείτου, ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτῶν τῶν στωϊκῶν.

Ὁ ὕλισμὸς ἔσχε καὶ ἔχει πάντοτε τοὺς πλείστους ὀπαδοὺς, εἶναι ἡ θεωρία ἐκείνη ἢ ὁποία πάντοτε ἐκέρδισε καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὰ πλήθη, ἐνῶ οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφικὴ ἢ ἐπιστημονικὴ θεωρία ἔσχε ποτε γενικωτέραν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐπίδρασιν. Ἡ αἰτία δὲ τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι, ὅτι ὁ ὕλισμὸς ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς πάντας διὰ τῶν αἰσθήσεων δεδομένα (καίτοι ἡ ἔννοια τῆς ὕλης εἰς τὴν ὁποίαν καταλήγει ὁ ὕλισμὸς εἶναι ἀόρατον καὶ ἀσώματον τι, διότι εἶναι κατ' ἐξοχὴν νοητὸν). Ὁ ὕλισμὸς εἶναι θεωρία τῶν ὄντων τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπολύτως ὄρατά, ἀπτά, ἀκουστά ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἀρχὴ τὴν ὁποίαν ὑποθέτει ὡς διέπουσαν τὰ πάντα, ἡ ὕλη, εἶναι ἔννοια καὶ οὐχὶ πρᾶγμα. Ἡ ἀντίφασις αὕτη τοῦ ὕλισμοῦ ὑπὸ οὐδενὸς θεωρητικοῦ ὕλιστου ἔχει παρατηρηθῆ, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὑπὸ τῶν ἁδῶν ὀπαδῶν τοῦ ὕλισμοῦ.

Μόνον ὁ Feuerbach, καὶ τοῦτο διότι ἀνετράφη εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν σχολὴν τοῦ Hegel, ἀνῆλθε καὶ θεωρητικῶς εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀντιφάσεως αὐτῆς τοῦ ὕλισμοῦ. Ὁ Feuerbach λέγει· «ἀλλὰ καὶ ὁ ὕλισμὸς εἶναι ἰδεοκρατία, ἐν τούτοις χωρὶς νὰ τὸ θέλη καὶ χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζη. Ἄρνεῖται βεβαίως τὸν νοῦν ὡς μίαν θετικὴν, ἀρχικὴν ἐνέργειαν, θεωρεῖ δὲ τὴν ἑτερότητα, τὴν ἀντίθεσιν τοῦ νοῦ (τὴν ὕλην) ὡς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, διότι ἐξάγει τὸ περιεχόμενον τοῦ νοῦ μόνον ἀπὸ αἰσθητά, ὕλικὰ πρᾶγματα. Δὲν θεωρεῖ ὅμως ὡς περιεχόμενον τοῦ νοῦ τὴν αἰσθητὴν ὕλην, τὴν ὕλην ὡς ἀντικείμενον τῶν ὕλι- τῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ μόνον καθ' ὃν τρόπον γίνεται αὕτη ἀντικείμενον τοῦ νοῦ ἡ ὕλη εἶναι καὶ κατ' αὐτὸν τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ πραγματικόν. Ἄρνούμενος ὁ ὕλισμὸς τὸν νοῦν παραδέχεται συγχρόνως τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν οὐσιαστικότητα τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον θέτει τὸ ἀντικείμενον τοῦ νοῦ ὡς ἀληθὲς ἀντικείμενον. Ἐκεῖνο τὸ

ὁποῖον ὁ ὕλισμὸς ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν νοῦν ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνεργείας του, τοῦ τὸ ἀνταποδίδει ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον. Ἡ καταληπτότης εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ μέτρον τῆς πραγματικότητος· πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι καταληπτόν, τὸ θεωρεῖ ὁ ὕλισμὸς ὡς μηδέν. Ἀρνούμενος ὁ ὕλιστῆς τὸν νοῦν αὐτὸν κατ' ἑαυτὸν, παραδέχεται τοῦλάχιστον τὸν ἰδικόν του νοῦν, ἐν εἶδος τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ νοῦ. Ἡ δὲ κατάστασις αὐτῆ τοῦ νοῦ ἐκ μέρους τοῦ ὕλιστου εἶναι μία ἀναγκαιότης. Ὁ νοῦς δὲν δύναται **να ἀρνηθῆ τὸν ἑαυτὸν του** καὶ **να αὐτοκαταστραφῆ**. Ὁ ὕλισμὸς μπορεῖ ν' ἀντιτάσσεται καὶ **να καταπολεμῆ τὸν νοῦν ὅσον θέλει, δι' αὐτοῦ τιμωρεῖ πάντοτε τὸν ἑαυτὸν του**, διότι ψεύδεται πρὸς ἑαυτὸν ἂν σκέπτεται καὶ λέγει, ὅτι μόνον τὸ αἰσθητὸν ὑπάρχει, μόνον ἢ ὄλη εἶναι ἢ οὐσία, θέλει διὰ τοῦ λόγου του αὐτοῦ **να ἐκφράσῃ ὅχι μόνον αἰσθητὸν τινα ἦχον**, ἀλλὰ **μίαν ἀλήθειαν**, μίαν σκέψιν, μίαν κρίσιν ἔχουσαν νόημα καὶ διάνοιαν καὶ δι' αὐτοῦ ὁμολογεῖ ἐμμέσως, ὅτι μόνον ἐκεῖνο εἶναι πραγματικόν, τὸ ὁποῖον ἔχει νόημα καὶ πνευματικὴν σημασίαν» (Ludwig Feuerbach, Geschichte der neueren Philosophie, Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie, Ansbach, 1837). Οἱ πολλοὶ προσδίδουν βεβαίως εἰς τὸν ὕλισμὸν, ὁ ὁποῖος, ὡς θεωρία ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἔχει πάντοτε ἓνα ὕψος διανοητικὸν καὶ συνδέεται πρὸς ἦθος τι ἀκέραιον (τίς θὰ ἐτόλμα **να ἀρνηθῆ τὸ ἦθος** καὶ τὸ ὕψος τῆς διανοίας ἐνὸς Δημοκρίτου καὶ ἐνὸς Feuerbach, ἵνα ὀνομάσωμεν μόνον τοὺς διδασκάλους τούτους τοῦ ὕλισμου, τὸν μὲν ὡς ἀντιπρόσωπον τοῦ φυσικοῦ, τὸν δὲ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου), οἱ πολλοὶ προσδίδουν, λέγω, εἰς τὸν ὕλισμὸν ἐντελῶς ὁμὸν χαρακτῆρα καὶ ἀφομοιώνουν αὐτὸν εὐκολώτερον, ἢ οἵανδήποτε ἄλλην ἐπιστημονικὴν θεωρίαν, πρὸς τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀντιλήψεις. Πρὸς αὐτοὺς δὲ δεόν **να καταταχθοῦν** καὶ οἱ ἐκμεταλλεῦται τοῦ ὕλισμου, εἴτε φυσικοῦ, εἴτε ἱστορικοῦ (εἰδικῶς δὲ οἱ πολιτικοὶ ἐκμεταλλεῦται τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου) οἱ ὁποῖοι στεροῦνται συνήθως παντὸς ἦθους καὶ παντὸς ὑψηλοῦ συναισθήματος καὶ οἱ ὁποῖοι πάσχουν τόσον ἀπὸ πνευματικὴν νωχέλειαν ὥστε **να πιστεύουν ὅτι ὑπάρχει μόνον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν να πιάσουν μὲ τὰ χέρια των**. Περὶ αὐτῶν λέγει ὁ Πλάτων, ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀμύητοι εἰς τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας. « Εἰσὶ δὲ οὗτοι (οἱ ἀμύητοι) οἱ οὐδὲν ἄλλο οἰόμενοι εἶναι ἢ οὐ ἂν δύνανται ἀπρίξ τοῖν χερσὶν λαβέσθαι » (Θεαίτ. 155 E). Καὶ ὅσον ὑψηλὸν καὶ ἐπίμοχθον ἔρ-

γον εἶναι διὰ τὸν πραγματικὸν καλλιεργητὴν καὶ ἐρευνητὴν τοῦ νοῦ, ἤτοι διὰ τὸν φιλόσοφον, τὸ νὰ συναστρέφεται φιλοσοφικῶς μὲ ὑπερόχως ἠθικοὺς καὶ μεγαλόφρονας ἀνδρας, ὅπως εἶναι ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Feuerbach ἢ ὅσον ὁ Ἐπίκουρος καὶ ὁ Marx, τόσον ταπεινὸν καὶ γελοῖον πρᾶγμα εἶναι ἡ συναναστροφή πρὸς τοὺς δημαγωγικοὺς ἐκμεταλλευτὰς τῶν θεωριῶν τῶν ἀνδρῶν τούτων. Σπανίως συναντᾶ τις ἀλλαγῶν τοιαύτην πεζότητα λογικῆς καὶ τοιαύτην ὀμότητα ἠθους ὅσον εἰς τοὺς καταναλωτὰς αὐτοὺς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Καὶ ὁ ὕλισμὸς καὶ ἡ ψυχοκρατία διδάσκουν, (καὶ εὐρίσκουν ὡς πρὸς αὐτὸ σύμφωνον τὸν κοινὸν νοῦν) ὅτι μόνον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα βλέπομεν, ἀκούομεν, μόνον ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἀπτόμεθα καὶ γεύομεθα καὶ γενικῶς ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἔχομεν αἰσθησίν, εἴτε ἐξωτερικὴν, εἴτε ἐσωτερικὴν ὑπάρχουν τῷ ὄντι· καὶ ὁ μὲν ὕλισμὸς προσέχει κυρίως εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς ἀφῆς καὶ τῆς γεύσεως, ὁ δὲ ψυχολογισμὸς ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς κ.λ.π. «Πᾶν ὅ,τι αἰσθάνομαι, πᾶν ὅ,τι ὑποπίπτει εἰς τὴν αἰσθησίν μου τοῦτο εἶναι καὶ τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον». Αὕτη εἶναι ἡ ὁμολογία πίστεως καὶ τοῦ ὕλιστοῦ καὶ τοῦ ψυχολογιστοῦ. Ἀλλὰ ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἅμα ἀναλυθῆ εἰς τὰ στοιχεῖα του ἀποδεικνύει ἀκριβῶς τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδή, ἐκτὸς τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα ὑποπίπτουν εἰς τὴν αἰσθησίν μας, ὑπάρχουν ἢ μᾶλλον ἰσχύουν ὡς νοητὰ καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε φυσικά, οὔτε καθαρῶς ψυχικά, καθαυτὰ ψυχικαὶ ἐνέργειαι. Τὶ εἶναι καὶ τὶ σημαίνει ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τοῦ ψυχολογισμοῦ; Διὰ νὰ ἔχη μίαν ὀρισμένην ἰσχὺν πρέπει νὰ εἶναι κρίσις καὶ ὡς κρίσις πράγματι ἐμφανίζεται. Ἡ κρίσις ὅμως αὕτη κρίνει κἄτι ὡς αἰσθητὸν ὑπάρχον, ἀναφέρεται εἰς τὰ φυσικῶς καὶ ψυχικῶς ὑπάρχοντα καὶ λέγει περὶ αὐτῶν, ὅτι ὑπάρχουν καὶ δὴ ὅτι εἶναι τὰ μόνα τὰ ὁποῖα τῷ ὄντι ὑπάρχουν. Τὸ «ὅτι ὅμως ταῦτα ὑπάρχουν», τὸ «ὅτι τὰ ὄντα αὐτὰ εἶναι τὰ μόνα ὑπάρχοντα ἢ τὰ μόνα πραγματικά» τοῦτο εἶναι κἄτι τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει, ὅπως ὑπάρχουν τὰ ὄντα, διότι δὲν τὸ αἰσθάνομαι ὅπως τὰ ἀντικείμενα, περὶ τῶν ὁποίων λέγω, ὅτι ὑπάρχουν, ἀλλὰ τὸ ἐννοῶ. Ἐννοῶ δὲ τοῦτο βεβαίως πάντοτε διὰ τινος ψυχικῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία ὑπάρχει, δηλαδή ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τοῦ χρόνου, ὅστις ἔχει ὡς χαρακτηριστικά του τὸ παρόν, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, ἐνῶ τὸ νόημα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ἐννοῶ, δὲν ἔχει οὔτε παρόν, οὔτε πα-

ρελθόν, οὔτε μέλλον. Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια διὰ τῆς ὁποίας ἐννοῶ, ὅτι τὰ αἰσθητῶς εἰς ἐμὲ δεδομένα ὑπάρχουν, ὑπάρχει ἐν χρόνῳ, ἐνῶ τὸ νόημα τὸ ὁποῖον καὶ ἐγὼ ἐννοῶ καὶ ὅποιοςδήποτε ἄλλος ἐννοεῖ, ὅσάκις σκεφθῆ τὴν κρίσιν αὐτὴν, ἂν καὶ ἐννοεῖται διὰ τῆς ἐν χρόνῳ ῥεούσης ψυχικῆς ἐνεργείας, ἐν τούτοις τῷ ὄντι δὲν ὑπάρχει ἐν χρόνῳ, δηλαδὴ δὲν ἀρχίζει νὰ ὑπάρχη, οὔτε πάλιν παύει νὰ ὑφίσταται ἐν χρόνῳ, ὅπως ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ κεῖται τῷ ὄντι πέραν τῆς ἰδιότητος καὶ τοῦ νόμου τοῦ χρόνου.

Διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἀπλουσιότητος αὐτῆς κρίσεως καταφαίνεται, ὅτι «ὑπάρχει» καὶ κάτι ἄλλο, ἐκτὸς τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν, τὸ ὁποῖον δὲν προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ νοεῖται ὑπὸ τῆς διανοίας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς κρίσεως αὐτῆς προσπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ ὑπάρχει ὅπως ὑπάρχουν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα εἶναι ἡ γραμματικὴ αὐτῆς μορφή, ἡ ὁποία εἶναι καὶ αὐτὴ κάτι αἰσθητόν. Ἡ γραμματικὴ ὅμως μορφή συμβολίζει πάντοτε, προκειμένου περὶ κρίσεώς τινος, ὠρισμένον τι *νόημα*. Τὸ νόημα δὲ τοῦτο δὲν εἶναι ποτὲ αἰσθητόν, διότι ἂν συνέβαινε τοῦτο θὰ ἔπρεπε ὅποιος δήποτε, βλέπων τὰ αἰσθητὰ σύμβολα τοῦ νοήματος, ἤτοι τὴν φράσιν ἢ πρότασιν, νὰ κατελάμβανε καὶ τὸ νόημα, ἐνῶ ὁ μὴ γνωρίζων τὸν χαρακτήρα τῶν συμβόλων, τῶν λέξεων καὶ γενικῶς ὁ μὴ γνωρίζων τὰς λέξεις καὶ τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, δὲν ἐννοεῖ τὸ νόημα τῆς κρίσεως. Μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κρίσιν δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου. Ἡ γραμματικὴ καὶ γλωσσικὴ διατύπωσις τῆς κρίσεως εἶναι ἀπειρόμορφος δηλαδὴ ὑπάρχει εἰς πολλὰς γλώσσας, ἐνῶ τὸ νόημα τῆς αὐτῆς κρίσεως εἶναι εἰς ὅλας τὰς γραμματικὰς καὶ γλωσσικὰς διατυπώσεις ἐν καὶ τὸ αὐτό.

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς μεταξὺ ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ ἀντικειμένου πρὸς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ ἐνέργεια εἶναι δυνατὸς καὶ ἐν αὐτῷ ἀκόμη τῷ ψυχοφυσικῷ κόσμῳ, χωρὶς νὰ ὑπερπηδήσωμεν τὰ ὅρια αὐτοῦ καὶ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν καλούμενον νοητὸν κόσμον. Τὰ σώματα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μου καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησίν μου εἶναι διάφορα ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνω γνῶσιν περὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν. Πᾶν ἀντικείμενον εἶναι βεβαίως τότε μόνον πραγματικόν, ἤτοι τότε μόνον ἔχει ὑπόστασιν ἀναγκαιότητος, ὅταν προσπίπτῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἢ τὴν ψυχὴν καὶ μάλιστα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν νόμων

καὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ διανοεῖσθαι διεπομένην συνείδησιν. Ἡ συνείδησις εἶναι συνεπῶς ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἄλλὰ τὸ ἀντικειμενικὸν δὲν εἶναι ἀνάγκη, οὔτε καὶ εἶναι δυνατόν νὰ συμπέσῃ ἀπολύτως μὲ τὸ ψυχικόν, διότι πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια ἀναφέρεται πρὸς τι. Βεβαίως εἶναι τὸ ψυχικὸν ἀντικειμενικόν, διότι πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια ἐκτελεῖται ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συνεπῶς διέπεται ὑπὸ τῶν νόμων τῆς ἀντικειμενικότητος. Ὄταν ὁμως διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ἐννοῶ κατὶ ἀντικειμενικόν, ὅπως εἶναι ὁ ὕλικὸς κόσμος ἢ μόνον ὠρισμένον αὐτοῦ σῶμα, τότε εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ χωρίσω τὸ ἀντικειμενικὸν ὄν, τὸ ὁποῖον προσπίπτει εἰς τὴν ψυχὴν μου ἢ εἰς τὴν συνείδησίν μου, ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνω γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου τούτου.

Αἱ ψυχικαὶ ἐνέργειαι, τὰς ὁποίας ἐκτελῶ ὁσάκις θεωρῶ τὸν χάρτην ἐπὶ τοῦ ὁποίου γράφω, εἶναι κατὶ διαφορετικὸν ἀπὸ τὸν χάρτην καὶ εἶναι πάντοτε νέαι, ὁσάκις προσβλέπω εἰς τὸν χάρτην, καὶ διάφοροι ἀπὸ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας ἄλλων ἀτόμων ἐπίσης πρὸς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ἀναφερομένων. Ὡστε καταφαίνεται, καὶ ἐφ' ὅσον ἀκόμη παραμένομεν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὅτι ὁ χωρισμὸς μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ψυχικῆς ἐνεργείας εἶναι ἀπολύτως δυνατός καὶ πρέπει νὰ γίνεται πάντοτε διὰ τὴν μεθοδολογικὴν σαφήνειαν.

Πολλοὶ ἴσως ἐρωτήσουν, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσωμεν τὸν ὕλικὸν κόσμον διὰ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας ἢ ὁποία ἔχει ἐντελῶς διάφορον χαρακτῆρα ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ ὕλικου κόσμου; Ὁ ψυχικὸς κόσμος ἢ μᾶλλον ἢ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι ἀσώματον καὶ ἀόρατόν τι, ἐνῶ ὁ ὕλικὸς κόσμος εἶναι σωματικὸν καὶ ὄρατόν. Πῶς λοιπὸν τὰ διάφορα αὐτὰ ὄντα συνδέονται πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἐκπορευομένης πάντοτε ἐκ τοῦ ψυχικοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι κατὰ βάθος ἐντελῶς ἀβάσιμον καὶ προϋποθέτει ἄγνοιαν καὶ τῶν στοιχειῶδων ἰδιοτήτων τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώσεως, εἶναι δυνατόν νὰ ἀπαντήσωμεν, ὅτι ἡ διαφορὰ ἀκριβῶς ἢ ὑφισταμένη μεταξὺ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ θεμελιῶν τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως τοῦ δευτέρου διὰ τοῦ πρώτου, διότι ἂν ἢ ψυχικὴ ἐνέργεια δὲν διέφερε κατ' οὐσίαν ἀπὸ τὰ σώματα καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν τότε ἀκριβῶς θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἔχη τὴν ἰδιότητα τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως ἢ καὶ τῆς αἰσθήσεως γενικῶς. Τὸ σῶμα δὲν ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ γνωρίσῃ ἄλλο σῶμα οὔτε ἔχει τὴν δύναμιν τοῦ ἀναφερεσθαι συνειδητῶς πρὸς ἑαυτό.

Εἶναι ἀσυνείδητον. Πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ γνῶσις ἢ ἡ αἴσθησις ἂν ἦ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἢ ἡ ψυχὴ γενικῶς, ἦτο τῆς αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα φύσεως; Ποία εἶναι ἡ ὑπόστασις τῆς ψυχῆς καὶ ποῖαι ἄλλαι ἰδιότητες ἀνήκουν εἰς αὐτήν, τοῦτο δὲν τὸ ἐξετάζομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπου ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν μίαν καὶ μόνον ἰδιότητα τῆς ψυχῆς, ἢτοι τὴν γνωστικὴν καὶ μάλιστα διὰ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν γνῶσιν, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν δυνατὰς ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ὁ ψυχικὸς καὶ ὁ ὑλικὸς κόσμος ἀποτελοῦν δύο ἑτερότητας, αἵτινες ἐπειδὴ ἀκριβῶς διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοῦτο καὶ ἀναφέρονται πρὸς ἀλλήλας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον οὔτε ὁ ὑλισμὸς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ, χωρὶς νὰ ὑποσκάψῃ τὸ ἔδαφος τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποστάσεως εἶναι, ὅτι ὁ ὑλικὸς κόσμος γίνεται εἰς ἡμᾶς ἀντιληπτὸς διὰ τῶν αἰσθήσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ψυχικαὶ ἐνέργειαι καὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας. Ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι λοιπὸν καὶ διὰ τὸν ὑλισμὸν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ψυχολογισμὸν, τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἐννοοῦμεν ἐν οἴονδ' ἴποτε ὄν.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον εἰδικῶς ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι, ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως ἢ καὶ τῆς γνώσεως χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς αἰσθήσεως ἢ καὶ τῆς γνώσεως. Καὶ ἐρωτῶμεν, ἀφοῦ τὸ γνωριζόμενον χωρίζεται ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς γνώσεως, ἀφοῦ τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται ἡ γνῶσις χωρίζεται (ἐννοιολογικῶς βεβαίως, διότι ψυχολογικῶς ἀντικείμενον γνώσεως καὶ ἐνέργεια γνώσεως συνυτάρχουν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συνταυτίζονται κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἀντικείμενα γνώσεως διάφορα ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ τοιαῦτα εἰς τὰ ὁποῖα προσδίδομεν τὴν κατηγορίαν ἢ τὴν μορφήν τῆς πραγματικότητος διότι διέπονται ὑπὸ δύο θεμελιωδῶν νόμων τῆς συνειδήσεως τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἀπλουστάτης ἐκείνης κρίσεως εἰς τὴν ὁποίαν προέβημεν ἀνωτέρω ὑπέδειξεν ἤδη ὅτι ἔχομεν γνῶσιν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι οὔτε φυσικὰ, οὔτε μεταφυσικὰ, οὔτε πάλιν ἀπλῶς ψυχικὰ, ὅπως εἶναι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἦδυνάμεθα ἀρνητικῶς τοῦλάχιστον νὰ τὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς *μὴ αἰσθητὰ* ἢ ὀριστικώτερον ὡς *ὑπεραισθητὰ*. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν τὴν ποιότητα ἑνὸς εἴδους ἀντικειμένων ἀπὸ ἐκείνην ἑνὸς ἄλλου εἶναι ἡ διάκρισις τῶν γνωρισμάτων